

Rafał Wiśniewski

Stypendia instytucji państwowych i ich adresaci

Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne nr 4, 46-61

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Rafał Wiśniewski
Instytut Socjologii
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
E-mail: r.wisniewski@uksw.edu.pl

STYPENDIA INSTYTUCJI PAŃSTWOWYCH I ICH ADRESACI

Abstrakt: celem artykułu jest analiza rządowych programów stypendialnych. Prezentowane programy stypendialne skierowane są do zdolnych dzieci i młodzieży pochodzących z niezamożnych środowisk. Zadaniem wsparcia stypendialnego jest rozwój potencjału kulturowo-społecznego młodzieży oraz przeciwdziałanie wykluczeniu. Pomoc świadczona przez instytucje rządowe ma zapobiegać powstawaniu enklaw edukacyjnych i ograniczać ich skutki. Jednocześnie jest drogą do osiągnięcia sukcesu przez młodzież. Na pewnym etapie edukacji szkolnej młodzież nie dysponuje na ogół odpowiednimi zasobami (ekonomicznymi, społecznymi). Rozwój kompetencji kulturowych uczniów osiągających ponadprzeciętne wyniki w nauce lub wykazujących inne szczególne zainteresowania, stanowi przedmiot uwagi instytucji państwowych.

Słowa kluczowe: edukacja, stypendia, młodzież, wyrównywanie szans edukacyjnych, rozwój potencjału osobowego.

(NIE)RÓWNOŚCI EDUKACYJNE – UWAGI WSTĘPNE

Pomimo zmieniających się warunków społeczno-kulturowych kwestie wyrównywania szans społecznych były i są nadal istotnym elementem działań instytucji społecznych. W Polsce pomoc instytucjonalna udzielana jednostkom wyróżniającym się ponadprzeciętnymi osiągnięciami lub zdolnościami ma dość długą tradycję. Warto wspomnieć chociażby działania struktur kościelnych zaangażowanych w akcje pomocowe (Leś 2001; Wiśniewski 2008: 191-197). Innego rodzaju działania prowadził Caritas, utworzony jako organizacja o szerokim zakresie świadczonej pomocy. W czasie zaborów i wojen pomoc potrzebującym była realizowana z różnym nasileniem ze względu na skomplikowaną sytuację polityczną. Po II wojnie światowej, także w okresie PRL, funkcjonowały instytucje, które na pierwszym miejscu stawiały pomoc osobom kształcącym się i uzdolnionym w rozwijaniu swoich umiejętności.

Młodzież z rejonów niedoinwestowanych, już na etapie edukacji szkolnej na ogół nie dysponuje wystarczającymi zasobami materialnymi, często również brakuje jej środków społecznych (kontakty, *know-how*), które pozwalałyby na sprawdzenie wartości posiadanych już dyplomów szkolnych (Tarkowska 2002:163; Szlendak 2003:129; McDonald Elder 2006: 521-549). Wydaje się, że rozwój kompetencji kulturowych uczniów osiągających ponadprzeciętne wyniki w nauce lub wykazujących rzadko spotykane zainteresowania, powinien stanowić przedmiot szczególnej uwagi i opieki ze strony powołanych do tego instytucji państwowych, pozarządowych i innych (Wiśniewski 2010).

Na poziomie makrostrukturalnym instytucją zajmującą się problemem „nierówności – równości” jest państwo, które wyznacza ramy działania zależne od przyjętej perspektywy. Zbigniew Kwieciński podaje modele rozumienia sprawiedliwej relacji pomiędzy równością a wolnością oraz konsekwencjami dla polityki oświatowej:

- rynkowe – jako równego prawa do konkurencji (pomnażanie posiadanych już korzyści), traktujące różnice jako coś „naturalnego”;
- elitarystyczne – jako równego prawa do ubiegania się o wejście do elit, strzeżonego przez procedury oceniania i sortowania;
- proceduralne – jako równej i powszechnej dostępności, strzeżonej przez sprawiedliwą i wciąż doskonaloną dystrybucję środków;
- egalitarne – jako wyrównywanie startu, przebiegu i efektów edukacji tych osób, które nie ze swej winy zostały pokrzywdzone; odbywa się to poprzez redystrybucję środków i stosowanie wspomagających działań;
- naiwno-roszczeniowe – traktujące wszystkich równo, niezależnie od osiągniętych rezultatów (Kwieciński 2003:6).

Wybranie odpowiedniego modelu skutkuje przyjęciem przez państwo różnych strategii działania. Ireneusz Bialecki stwierdza, że polityka może zmniejszać nierówności edukacyjne, jednak nie może zagwarantować, że państwo się z tego wywiąże (Bialecki 2003: 11). Widać to na przykładzie przygotowania się do realizacji celów założonych w strategii lizbońskiej (m.in. podnoszenie jakości kształcenia, tworzenie otwartego, dostępnego dla wszystkich systemu edukacji, rozwijanie ruchliwości i wymiany edukacyjnej, wspieranie aktywności obywatelskiej i innych zasad demokracji). Niezależnie jednak od wzniosłego charakteru celów, wydaje się, że nie zostaną one w pełni zrealizowane. Z badań przeprowadzonych przez Andrzeja Ćwiklińskiego wśród studentów studiów pedagogicznych, którzy wyrażali opinie o stanie przystosowań do wymogów strategii lizbońskiej w Polsce, wylania się krytyczny obraz. Studenci uważają, że obecne przygotowania polskiej oświaty w zakresie wyznaczonych celów edukacyjnych przyjętych w tej strategii, nie zostaną zrealizowane. Badania potwierdzają opinie, jakie zostały sformułowane przez badaczy w tym zakresie (Ćwikliński 2008: 124-125).

Problem wyrównywania nierówności dotyczy nie tylko krajów rozwijających się, ale też wysoko rozwiniętych (Zawistowska 2009:70)⁴. We Francji reformę edukacji przeprowadzono w roku szkolnym 2006/2007 pod znakiem stwarzania szans edukacyjnych dla dzieci ze środowisk marginalizowanych, wdrażając program „Dążenie do sukcesu”. Wybrano do niego szkoły krajowe ze względu na: a) wskaźnik procentowy uczniów rekrutujących się z grup społeczno-zawodowych dotkniętych zjawiskiem marginalizacji, b) wyniki ewaluacji przy przyjmowaniu do pierwszej klasy dzieci, które uzyskały wyniki poniżej 20% niż wynosi średnia, c) liczbę rodziców korzystających z zasiłku, a także liczbę dzieci, których rodzice nie byli francuskojęzyczni. Celem programu było udzielenie istotnego i zindywidualizowanego wsparcia tym kategoriom uczniów, a wyniki miały się uwidaczniać na płaszczyźnie kulturowej, naukowej, lingwistycznej, sportowej i ekologicznej. Można to uznać za podejście całościowe do problematyki podnoszenia aspiracji edukacyjnych i wyrównywania szans (Rabczuk 2006: 49-50).

⁴ Jak podkreśla A. Zawistowska, niektórzy badacze zajmujący się nierównościami edukacyjnymi przyjmują, że obecnie, kluczowy moment selekcji edukacyjnej odbywa się na poziomie szkolnictwa wyższego (związane jest to z możliwością studiowania na określonym typie uczelni oraz studiów). Wynika to z przesłanki, że edukacja na niższych poziomach (podstawowym, średnim) jest w państwach wysokorozwiniętych powszechna.

Jedną z najczęściej przywoływanych form pomocy są działania w zakresie zdobycia środków finansowych. Jan Bystroń widział potrzebę wyrównywania szans edukacyjnych zdolnej młodzieży pragnącej się uczyć poprzez akcje filantropijne mające na celu zdobycie środków ekonomicznych (Bystroń 1934). Jedną z form pomocy stosowaną obecnie są niewielkie sumy asygnowane na niezbędne potrzeby związane z edukacją dzieci, tzw. wyprawki lub programy stypendialne. Pomoc finansowa dotyczy również refundacji kosztów edukacji (dojazd do szkoły, dofinansowanie obiadów w szkole, kursów językowych, komputerowych, kosztów związanych z zakwaterowaniem w internatach szkolnych lub innych miejscach), a także przekazania konkretnych środków dla dzieci i ich rodzin (ubrań, obuwia, książek, artykułów piśmiennych).

Przeciwdziałanie nierówności nie powinno ograniczać się tylko do edukacji formalnej (szkolnej), w której procedury są oparte na instytucjonalnych strukturach. Szkoła może odgrywać znaczącą rolę w działaniach niwelujących rozwarstwienie, ale istotne jest włączanie się jej w procesy wychowawcze edukacji nieformalnej (działania skupione wokół pozytywnych wartości, wykorzystanie umiejętności, które w szkole nie odgrywają pierwszoplanowych ról). Spośród takich działań są wspólnoty rodzinne, koleżeńskie, lokalne oraz współdziałanie mass mediów. Rodzaj edukacji nieformalnej tworzy się – ogólnie rzecz biorąc – przez uczestnictwo w kulturze, co uwidacznia się w preferowanych i obserwowanych stylach życia. Działania realizowane są poprzez zaangażowanie społeczne, uczestnictwo w organizacjach młodzieżowych (sportowych, artystycznych, muzycznych i innych), uczestnictwo w kółkach pozalekcyjnych. Forma takiej edukacji rozwija nieszablonowe umiejętności, uczy współdziałania w grupach i nie wywołuje takiego stresu jak edukacja formalna (Jaskuła 2010).

W Polsce edukacja realizowana jest na dwóch poziomach. Pierwszy z nich jest obowiązkowy i ujednolicony (powszechny). Obowiązuje on na poziomie podstawowym, następnie gimnazjalnym oraz ponadgimnazjalnym (licea i technika) lub zasadniczym zawodowym. Drugi poziom – opcjonalny – dotyczy młodzieży kształcącej się na poziomie wyższym: szkoły policealne, wyższe oraz podyplomowe (Zahorska 2007: 102-111). W przypadku pierwszego poziomu edukacji na kształtowanie polityki edukacyjnej mają wpływ dwie zbieżne zasady: równego dostępu do kształcenia oraz merytokratyczna. Każde dziecko ma zagwarantowany przez państwo dostęp do edukacji; szkoła postrzega równości zgodnie z merytokratyczną zasadą nakładów pracy uczniów i efektów ich pracy. W systemie szkolnym proces niwelowania nierówności nie dotyczy raczej uczniów nie spełniających zalecanego minimum, zgodnie z zasadą, że wyrównywanie powinno dotyczyć osób ponoszących wysiłek edukacyjny. Podobnie jest w edukacji opcjonalnej. Jednak na tym poziomie państwo już nie gwarantuje kształcenia. Zakłada się, że młodzież ponosi prywatne nakłady i koszty, a rola państwa ograniczona jest do minimum – ponosi ono koszty związane z kształceniem w uczelniach publicznych na studiach stacjonarnych oraz w związku z wprowadzonymi programami osłonowymi (stypendia socjalne) lub wspomagającymi (stypendia naukowe) (Bialecki 2003: 11-13; Kwieciński 2003: 6-7).

Inną kwestią jest poziom klas szkolnych w obrębie tej samej placówki. Istnieją dwa różne podejścia do kwestii równości uczniów. W pierwszym uczniowie z tej samej szkoły są ze sobą „zmieszani” w taki sposób, że w każdej klasie z tego samego rocznika znajdują się uczniowie „lepsi” i „gorsi” (zasada równania). W drugim modelu dokonuje się selekcji polegającej na tym, że tworzy się specjalnie klasy dla uczniów wyróżniających się pod względem nauki oraz oddzielne dla tych, którzy sobie z nią nie radzą. Ten proces jest szczególnie widoczny w szkołach gimnazjalnych. Ireneusz Bielecki sugeruje, że program wyrównywania nierówności powinien być

zależny od umiejętności i kompetencji uczniów. Szkoły skupiające słabych uczniów powinny mieć także uczniów lepszych i programy dostosowane do rzeczywistych potrzeb (na przykład więcej godzin dla niektórych przedmiotów ogólnokształcących), żeby próbować wyrównywać szanse i motywować do dalszego podnoszenia aspiracji edukacyjnych (Białecki 2003: 13; Korporowicz 1993: 147-151; por. Kołaczek 2001: 97-98; por. Kołaczek 2004: 26-35; por. Narkiewicz-Niedbalec 1997: 86; por. Szafranec 2001: 127n; por. Jankowski 1997: 40-41; por. CBOS 2008).

STYPENDIA, KREDYTY STUDENCKIE, BONY: UWAGI OGÓLNE

Pierwotnie terminem „stypendium” określało się żold w starożytnym Rzymie. Były to niewielkie sumy (120 denarów w II w.n.e. za Cezara i Augusta), mające pokryć koszty związane z uzbrojeniem i wyposażeniem. W późniejszym okresie, aż do dziś, termin „stypendium” kojarzony jest z „okresową pomocą pieniężną wypłacaną z funduszy państwowych, społecznych lub prywatnych wyróżniającym się uczniom szkół średnich, studentom wyższych uczelni oraz pracownikom naukowym i artystom” (Wielka Encyklopedia Powszechna 1968: 81-82). Jest to zazwyczaj bezzwrotna pomoc, choć zdarza się, że osoby otrzymujące stypendium zobligowane są do kilkuletniej pracy na rzecz fundatora. UNESCO/OECD/Eurostat (UOE) dokonuje rozróżnienia dotyczącego pomocy materialnej dla studentów. Obejmuje ona z jednej strony stypendia oraz inne formy pomocy, z drugiej – różnorakie pożyczki dla studentów. Udzielane są one w formie pieniężnej oraz rzeczowej (zniżkowe ceny biletów ma dojazdy), dodatki rodzinne, ulgi podatkowe dla studiujących będących na utrzymaniu rodziny, a w szerszym znaczeniu – obejmują nagrody.

Stypendia miały za zadanie „zaspokoić potrzeby uzdolnionych studentów, którzy ze względu na ograniczone fundusze nie mogli się kształcić w szkołach średnich i wyższych”. (Komisja Europejska 2002: 151). Kryterium, za pomocą którego wyodrębniono kategorię stypendystów, były wyniki w nauce oraz niskie dochody, jakimi dysponowali. W Europie jednym z najwcześniejszych systemów pomocy studentom była inicjatywa Fundacji na rzecz Studiów, która powstała w 1689 roku w Lichtensteinie. Pomoc stypendialna była skierowana do biednych, uzdolnionych, młodych ludzi. W wieku XIX i na początku XX, zaczęto coraz bardziej zwracać na nich uwagę. W krajach europejskich pomoc stypendialna ze strony państwa pojawiła się w latach 60. XX w. (choć część uzdolnionej a ubogiej młodzieży otrzymywała już wcześniej jakąś formę instytucjonalnej pomocy). Początkowo była ona scentralizowana i miała różny charakter, co skutkowało uchwalanymi ustawami, na przykład BAföG (Federalna ustawa o promowaniu kształcenia) w Niemczech w 1971 r. czy ogólnokrajowy program stypendialny (*Higher Education Grants Schem*) w Irlandii w 1968 r. (Komisja Europejska 2002).

Często bezpośrednią formą pomocy są kredyty studenckie, skierowane przede wszystkim do młodzieży, która ukończyła szkołę średnią i chce kształcić się dalej. Zakłada się, że po upływie określonego czasu absolwent będzie spłacał dług zaciągnięty wobec państwa. Zaletą tej formy pomocy jest to, że państwo odzyskuje powierzony stypendyście kapitał ekonomiczny. Ma ona jednak również pewne ograniczenia: nie mogą z niej korzystać uczniowie na niższych poziomach edukacji, państwo musi rozbudować odpowiedni aparat związany z administracją, ponadto pewnemu ograniczeniu ulega proces usamodzielnienia się, co stwarza obciążenia psychiczne dla osób rozpoczynających dorosłe życie (Sobczak 2009: 13). W sierpniu 1998 r. został uruchomiony w Polsce system preferencyjnych kredytów dla studentów z niskimi

dochodami w rodzinie. Były one wypłacane przez wybrane banki komercyjne i dotowane ze środków budżetu centralnego. Kredyt wynosił około 450 złotych miesięcznie wypłacany przez 10 miesięcy w trakcie trwania studiów, lecz nie dłużej niż przez 6 lat. Oferta kredytowa była skierowana do studentów polskich i z krajów UE ze szkół państwowych i prywatnych. W latach 1998/1999 ta forma pomocy cieszyła się zainteresowaniem wśród młodzieży (skorzystało z niej ponad 8% studentów szkół wyższych), jednak z roku na rok zainteresowanie nią spadało (w latach 2002/2003 poniżej 2%) (The World Bank 2004: 24).

Innym rodzajem pomocy są bony edukacyjne. Ich zalety podkreślają zwolennicy prywatyzacji edukacji, zwracając uwagę na wzrost konkurencji na rynku edukacji, podniesienie jej jakości, odciążenie finansowe państwa i przerzucenie kosztów na korzystających z usług edukacyjnych. Bony mają pomóc ubogiej młodzieży w opłatach związanych z tymi świadczeniami (Bielecki 2005).

Pomoc może być także realizowana w formie dopłaty do zakwaterowania (domy studenckie, internaty), do posiłków, pokrycia kosztów podróży lub przejazdów, oraz w zakresie opieki zdrowotnej.

RZĄDOWE PROGRAMY STYPENDIALNE W OŚWIACIE

Rządowe programy stypendialne w oświacie skierowane są do uczniów szkół podstawowych, gimnazjalnych i średnich. Zgodnie z ustawą o oświacie uczeń może być objęty pomocą materialną o charakterze socjalnym lub motywacyjnym. W pierwszym przypadku jest to zasiłek szkolny i stypendia szkolne, w drugim zaś, są to stypendia o charakterze motywacyjnym (Ustawa o systemie oświaty z dnia 7 września 1991). Stypendium szkolne jest adresowane do uczniów z rodzin, które mają problemy materialne z powodu bezrobocia, wielodzietności, zdarzeń losowych czy dysfunkcji rodziny. Stypendium w tym przypadku jest narzędziem wspomagającym adresata (zaniedbanego ze strony rodziny) oraz ma na celu przeciwdziałanie reprodukcji niskiego statusu społecznego (McNamara Horvat, Weininger, Lareau 2003). Jego wysokość jest ustalana na podstawie ustawy o świadczeniach rodzinnych, a przyznawane jest na okres nie dłuższy niż czas trwania roku szkolnego. Z punktu widzenia autora, istotna jest możliwość łączenia tych dwóch typów stypendiów. Stwarza to większe szanse ograniczenia nierówności edukacyjnych pomiędzy bogatymi i biednymi uczniami.

W ustawie zostały zapisane cztery typy działań materialnych o charakterze motywacyjnym: stypendia za wyniki w nauce lub za osiągnięcia sportowe; stypendia Prezesa Rady Ministrów (PRM); stypendium ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania oraz stypendium ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Stypendia za wyniki w nauce lub za osiągnięcia sportowe przyznawane są uczniom, którzy osiągnęli wysoką średnią ocen w okresie poprzedzającym przyznanie stypendium. W przypadku osiągnięć sportowych muszą być one co najmniej na poziomie międzyszkolnym. Stypendia w sporcie są udzielane od ukończenia klasy trzeciej podstawowej, zaś w nauce – po pierwszym semestrze czwartej klasy. Wniosek o przyznanie takiej formy gratyfikacji składa wychowawca klasy do komisji stypendialnej, a ta przekazuje go dyrektorowi. W różnych placówkach wysokość stypendiów może być inna, gdyż ustala ją dyrektor szkoły po konsultacji z radą pedagogiczną,

komisją stypendialną oraz organem prowadzącym szkołę (*Rynek stypendiów w Polsce. Raport stypendiów w Polsce 2006*)⁵.

Obserwujemy systematyczny wzrost liczebności stypendiów z przekazanych przez instytucje państwowe środków (tabela 1) (GUS 2002: 194, GUS 2003a: 260; GUS 2004a: 320; GUS 2005a: 380). W roku szkolnym 2001/2002 ufundowano ponad 350 tys. stypendiów w oświacie, natomiast 470 tys. w 2004/2005 r. Najliczniejszymi uczestnikami programów stypendialnych była młodzież uczęszczająca do szkół zasadniczych zawodowych oraz szkół o profilu technicznym. Najmniej stypendiów zostało przekazanych uczniom szkół policealnych i pomaturalnych, na co mogła mieć wpływ liczebność młodzieży kształcącej się w tych placówkach.

Tabela 1. Typ szkoły a ogólna liczba uczniów i stypendiów przyznanych w latach 2001–2005.

Typ szkoły	Ogólna liczebność uczniów	Liczba stypendiów	Ogólna liczebność uczniów	Liczba stypendiów	Ogólna liczebność uczniów	Liczba stypendiów	Ogólna liczebność uczniów	Liczba stypendiów
	2001/2002		2002/2003		2003/2004		2004/2005	
Szkoły podstawowe	3110974	22430	2988272	19064	2862585	16841	2726879	19283
Gimnazja	1743494	12954	1710450	14876	1681265	14001	1647910	16880
Licea ogólnokształcące	717019	61904	744016	67795	750992	89878	747783	99456
Technika i licea	763090	117745	695167	118000	654154	147805	552713	143358
Szkoły zawodowe i ogólnozawodowe	1122307*	136203*	1064484	140207	1040324	187198	1036852	197769
Szkoły policealne i pomaturalne	78480	2982	85289	2900	87322	2258	84006	2733

* Dotyczy szkół zasadniczych zawodowych i średnich zawodowych.

Źródło: GUS, obliczenia własne.

W latach 2004–2005 przyznano łącznie 19,3 tys. stypendiów dla dzieci i młodzieży ze szkół podstawowych. W większości stypendystami stali się uczniowie z miast (13,7 tys.), następnie uczniowie z obszarów wiejskich (5,4 tys.); gimnazjaliści otrzymali 16,9 tys. stypendiów, z czego połowa została przyznana za wyniki w nauce (dla porównania uczniowie ze szkół podstawowych otrzymali 8,7 tys., licealiści – 3,9 tys., uczniowie szkół zasadniczych zawodowych – 2,1 tys. stypendiów). Najwięcej stypendiów trafia nie do uczniów liceów ogólnokształcących

⁵ Z raportu Akademii Rozwoju Filantropii w Polsce wynika, że w roku 2005/2006 średnie miesięczne stypendium wynosiło 234 zł.

(99,4 tys.), lecz do zasadniczych szkół zawodowych (197,8 tys.). Wynika to z rozkładu uczniów w poszczególnych typach szkół. Młodzież z liceów i techników otrzymała łącznie 143,4 tys. stypendiów, a ze szkół pomaturalnych – 2,7 tys.

Instytucyjne działania instytucji państwowych w zakresie wspomagania dalszej edukacji obserwuje się szczególnie wówczas, gdy typ szkoły, np. zasadnicza zawodowa, średnia – może powodować, że uczniowie nie będą kontynuowali nauki. Za ilustrację mogą posłużyć dane dotyczące uczniów szkół licealnych. Największą (ponad 60 tys.) część stypendiów licealiści otrzymali z tytułu wyrównywania szans edukacyjnych. Podobnie jest w przypadku uczniów szkół zasadniczych zawodowych – ze wszystkich przyznanych stypendiów 122,3 tys. przekazano na wyrównywanie szans edukacyjnych. Największą liczbę bezwzględnie stypendiów na naukę otrzymali uczniowie gimnazjów (8,8 tys.), najmniej zaś uczniowie szkół zasadniczych zawodowych – 2,1 tys. (przy prawie 200 tys. stypendiów) (GUS 2005a: 380).

O stypendium PRM mogą ubiegać się uczniowie, którym ta forma pomocy umożliwi uzyskanie matury. Pierwsze stypendia tego typu zostały przekazane w roku szkolnym 1997/1998. Osoba, która się o nie ubiega, musi legitymować się wysoką średnią ocen lub wykazywać uzdolnienia przynajmniej w jednej dziedzinie wiedzy przy zachowaniu ocen dobrych z innych przedmiotów. W składanym wniosku uwzględnia się również rekomendacje szkoły oraz kuratorium. Może je otrzymać tylko jedna osoba z danej placówki. Stypendium jest przyznawane na cały rok szkolny, a jego wysokość i tryb wypłacania są ustalane w drodze rozporządzenia. Kwota nie jest zbyt duża, jednak – w porównaniu z innymi stypendiami – nieco wyższa od średniej krajowej. Z danych przekazanych przez MEN wynika, że co roku wzrasta ona sukcesywnie, choć i tak jest daleka od faktycznych oczekiwań (por. tabela 2).

Tabela 2. Stypendyści Prezesa Rady Ministrów i wysokość stypendium w latach szkolnych 1997–2007.

Ogółem liczba stypendystów w	Rok szkolny									
	1997/1998	1998/1999	1999/2000	2000/2001	2001/2002	2002/2003	2003/2004	2004/2005	2005/2006	2006/2007
	3222	3959	4470	6038	5598	5453	5853	5678	4550	4238
Wysokość stypendium (miesięcznie w zł)	124/150	150/170	170/220	220	236	247	253	258	258	258

Źródło: MEN.

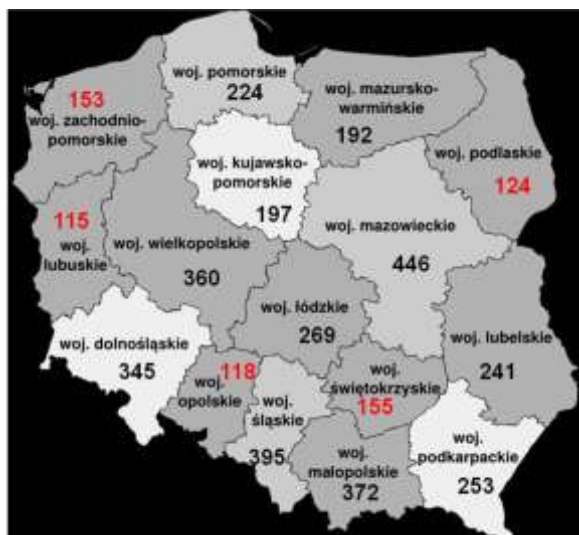
Z analizy danych dotyczących stypendiów PRM w latach szkolnych 1998/1999 i 2005/2006 wynika, że w sumie ufundowano ponad 49 tys. stypendiów. Jednak w rozkładzie geograficznym można zauważyć, że od końca lat 90. aż do 2006 r., nastąpiło rozwarstwienie w tym zakresie. Były takie województwa, na które przypadła niewielka liczba stypendiów, były też takie, w których wzrastała ona sukcesywnie. Najmniej stypendystów PRM w roku szkolnym 1998/99 pochodziło z lubuskiego (115), opolskiego (118), podlaskiego (124), zachodniopomorskiego (153), zaś najwięcej z dużych województw: mazowieckiego (446),

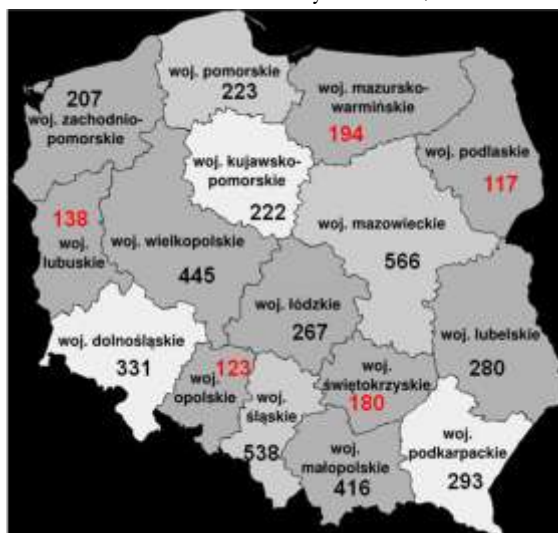
śląskiego (395), małopolskiego (372), wielkopolskiego (360). Ten trend utrzymał się do roku szkolnego 2005/2006.

Mapa 1. Stypendyści Prezesa Rady Ministrów w latach szkolnych 1998/1999 i 2005/2006 według województw.

W latach szkolnych 1998/1999

W latach szkolnych 2005/2006

Źródło: MEN. Opracowanie własne

W czterech województwach, w których było najmniej stypendystów, ufundowano w latach 1998/2006 łącznie 5453 stypendia. Dla porównania, w tym samym okresie tylko w województwie mazowieckim ufundowano ich 5099, zaś łącznie w czterech województwach o największej liczbie stypendystów, przyznano ponad 17,4 tys. stypendiów (czyli ponad 40% wszystkich stypendiów). Pozwala to stwierdzić faktyczną asymetrię w alokacji środków ekonomicznych, która jeszcze pogłębia nierówności pomiędzy regionami w Polsce (Putkiewicz, Zahorska 2001: 136-137).

Tabela 3. Stypendyści Prezesa Rady Ministrów w latach szkolnych 1998/1999–2005/2006 (województwa).

Województwo	Lata szkolne							
	1998/99	1999/00	2000/01	2001/02	2002/03	2003/04	2004/05	2005/06
Dolnośląskie	345	377	471	418	402	369	372	331
Kujawsko-Pomorskie	197	226	308	279	272	296	280	222
Lubelskie	241	257	316	309	319	339	334	280
Lubuskie	115	118	213	161	158	178	173	138
Łódzkie	269	315	393	352	352	385	341	267
Małopolskie	372	421	514	482	470	550	569	416
Mazowieckie	446	512	786	750	711	692	637	565
Opolskie	118	138	173	147	151	181	182	123
Podkarpackie	253	311	434	390	385	317	316	293
Podlaskie	124	138	172	180	172	168	142	117

Pomorskie	224	228	318	279	264	326	304	233
Śląskie	395	499	639	642	646	706	682	538
Świętokrzyskie	155	182	255	224	231	265	255	180
Warmińsko-Mazurskie	192	200	292	246	231	252	263	194
Wielkopolskie	360	388	509	489	459	557	566	445
Zachodniopomorskie	153	160	245	250	230	272	262	201

Źródło: MEN.

Stypendia Ministra Edukacji Narodowej (MEN) skierowane są do szkół publicznych oraz niepublicznych i przeznaczone dla laureatów olimpiad przedmiotowych o zasięgu ogólnopolskim (lub wyższym), laureatów konkursu na pracę naukową, uczniów szkół ponadgimnazjalnych, którzy uzyskali wybitne wyniki w nauce (lub uczęszczają na zajęcia na uczelni wyższej ze względu na swoje uzdolnienia) oraz uczniów, którzy uzyskali wysokie osiągnięcia w zawodach sportowych. Wysokość stypendiów oraz ich liczbę ustala ministerstwo, a wyniki publikuje na swojej stronie internetowej. Pierwsze stypendia zostały ufundowane w 1994 r. i do 1998 r. ich liczba utrzymywała się na podobnym poziomie. W 1999 r. zaobserwowano nieznaczny wzrost, a następnie spadek, który utrzymywał się do 2002 r. Przełomowy był 2003 r., ponieważ liczba stypendiów wzrosła wtedy dwukrotnie i w następnych latach znacząco się nie zmieniła (tabela 4). W sumie w latach 1994-2006 ze stypendiów MEN skorzystało 2158 osób.

Tabela 4. Zestawienie stypendystów Ministra Edukacji Narodowej w latach 1994–2006.

Rok	Liczba stypendiów	Kwota (w zł, rocznie)*
1994	67	5 000 000**
1995	75	700
1996	71	1 000
1997	74	1 400
1998	72	2 000
1999	206	2 500
2000	115	2 700
2001	116	3 000
2002	143	3 100
2003	300	3 200
2004	313	3 200
2005	306	3 200
2006	300	3 200

Źródło: MEN.

* łączna kwota przekazana stypendystom; ** kwota przed denominacją

Jeszcze innym rządowym programem pomocy były stypendia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Przeznaczono je dla uczniów, którzy uzyskali bardzo dobre oceny z przedmiotów artystyczno-zawodowych oraz dla laureatów konkursów artystycznych o zasięgu

krajowym lub międzynarodowym. Ich liczba oraz wysokość kwoty jest ustalana na podobnych zasadach jak w przypadku stypendium Ministra Edukacji Narodowej. Pomoc jest kierowana do młodzieży ze szkół publicznych i niepublicznych.

RZĄDOWE PROGRAMY STYPENDIALNE W SZKOLNICTWIE WYŻSZYM

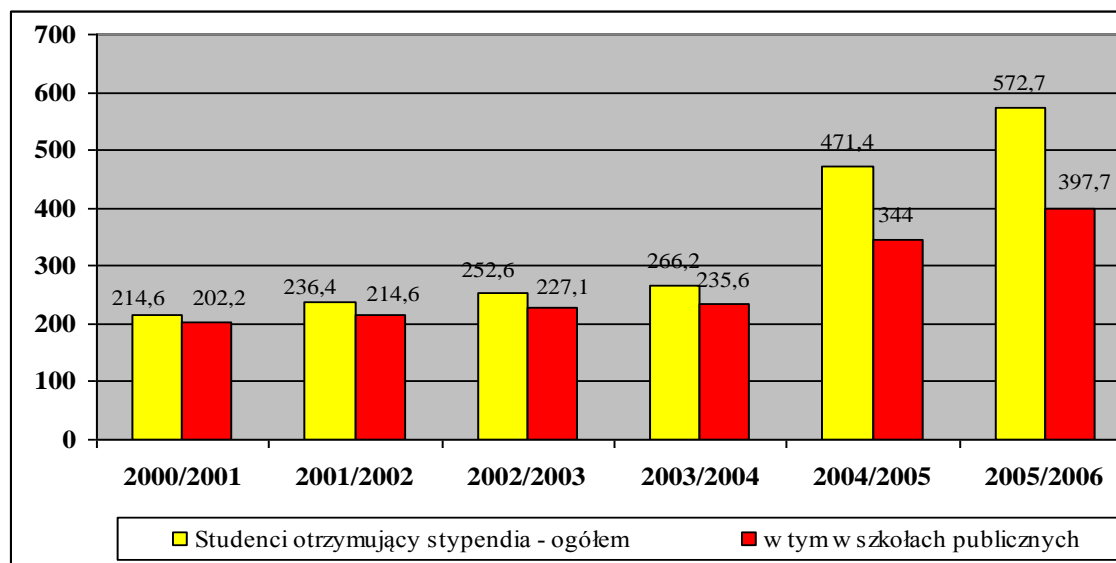
W Polsce ustawa o szkolnictwie wyższym reguluje formy pomocy materialnej przeznaczonej dla studentów i innych osób objętych rozporządzeniem (doktorantów, doktorów) (Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym). Ustawodawca wyróżnił na poziomie szkolnictwa wyższego następujące typy stypendiów: doktoranckie – o które mogą się ubiegać studenci studiów stacjonarnych III stopnia (z zastrzeżeniem, że nie mogą podejmować pracy zarobkowej w pełnym wymiarze godzin); doktorskie – przeznaczone dla studentów stacjonarnych studiów III stopnia, spełniających dodatkowe warunki (otwarty przewód doktorski, pozytywna opinia promotora naukowego, brak zatrudnienia w innym miejscu); habilitacyjne – przeznaczone dla osób rozpoczynających procedurę habilitacyjną, po uprzednim zaopiniowaniu przez jednostkę procedującą oraz niezatrudnionych w innym miejscu pracy.

Stypendia dla studentów w szkolnictwie wyższym

W ustawie dotyczącej szkolnictwa wyższego zapisano, że uczelnie zobligowane są do tworzenia funduszy mających na celu pomoc materialną dla studentów i doktorantów. Zgromadzone środki przeznacza się na wypłaty stypendiów oraz zapomóg. W ustawie wyróżniono osiem typów stypendiów, o które student może się ubiegać: a) socjalne (miesięczny dochód na osobę w rodzinie studenta nie wyższy niż 572 netto), b) specjalne dla osób niepełnosprawnych, c) za wyniki w nauce lub sporcie, d) stypendium ministra za osiągnięcia w nauce, e) stypendium ministra za wybitne osiągnięcia sportowe, f) na wyżywienie, g) mieszkaniowe, h) zapomogi (dla osób znajdujących się przejściowo w trudnej sytuacji losowej). Student może ubiegać się o zakwaterowanie w domu studenckim uczelni (także małżonka wraz z dzieckiem) lub wyżywienie w stołówce studenckiej (GUS 2007: 14).

W Polsce od lat 90. obserwujemy nieznaczne zwiększenie środków przekazanych na szkolnictwo wyższe w postaci stypendiów. W roku akademickim 2000/2001 było ponad 214 tys. stypendystów, a liczba ta przez dwa następne lata nieznacznie wzrosła. Natomiast zdecydowany wzrost w stosunku do lat ubiegłych odnotowujemy w 2004 r. – liczba stypendystów zwiększyła się dwukrotnie od 2001 r. i wyniosła 471 tys., zaś w roku akademickim 2005/2006 o kolejne prawie 100 tys. (wykres 1). W roku akademickim 2004/2005 nastąpił wzrost liczby studentów otrzymujących stypendia – „przyczyną wzrostu była przede wszystkim zmiana ustawy o szkolnictwie wyższym oraz niektórych jej zapisów, dzięki którym o pomoc materialną finansowaną z budżetu państwa może ubiegać się większa liczba studentów” (GUS 2008: 29). W 2007 r. zostało przyznanych 519,3 tys. stypendiów (GUS 2008: 232).

Wykres 1. Studenci otrzymujący stypendia (w tys.; stan z dnia 30.11.2005 r.).

Źródło: GUS. Opracowanie własne

Większość studentów szkół prywatnych otrzymuje jeden typ stypendiów. Pomimo dużej liczby szkół prywatnych w Polsce, tylko niewielka część ich studentów otrzymuje stypendia naukowe (średnio od kilku do kilkunastu). W stolicy w 2002 r. jedynie dwie uczelnie prywatne wyróżniały się pod tym względem: Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej – 175 stypendiów naukowych oraz Wyższa Szkoła Informatyki Stosowanej i Zarządzania – 145 stypendiów.

Na początku 2000 r. stypendia przeznaczone były w większości dla studentów ze szkół publicznych. Osobom uczącym się w szkołach niepublicznych przekazano w roku akademickim 2000/2001 tylko około 6% wszystkich stypendiów. Jednak odsetek stypendystów szkół prywatnych zwiększał się w następnych latach. W roku akademickim 2005/2006 stypendia dla studentów szkół niepublicznych stanowiły ponad 27% wszystkich przekazanych stypendiów.

Należy zwrócić uwagę na nierówności, jakie występują pomiędzy różnymi obszarami w Polsce (ilustrację stanowi tabela 5). Pomimo dynamicznego wzrostu stypendiów, nie następuje za nim symetryczny podział; np. w 2001 r. w województwie mazowieckim przekazano więcej stypendiów niż w 2005 r. łącznie w województwach lubuskim, kujawsko-pomorskim, podkarpackim, podlaskim, pomorskim, świętokrzyskim, warmińsko-mazurskim i łódzkim. W skali regionów najmniej stypendiów rozdysponowano w południowo-zachodniej części Polski, to jest w lubuskim i opolskim. Najwięcej młodzieży kształci się w województwach: mazowieckim, małopolskim, śląskim i wielkopolskim, nie tłumaczy to jednak tak znaczących różnic w alokacji środków.

Tabela 5. Stypendyści szkół wyższych według województw (w latach 2001–2005).

Województwo	w latach				
	2001	2002	2003	2004	2005
Dolnośląskie	23264	24133	26667	40459	46899
Kujawsko-Pomorskie	12077	12587	13190	21397	25429
Lubelskie	18000	17519	18999	32979	41012
Lubuskie	4124	4265	4969	9386	10825

Łódzkie	11134	11539	12282	25673	31912
Małopolskie	28520	29237	31809	49890	58984
Mazowieckie	33402	36201	37811	74690	96260
Opolskie	5383	5804	6867	10712	10885
Podkarpackie	11541	12531	14006	24027	29244
Podlaskie	7206	8227	8391	19018	19330
Pomorskie	13034	13872	13563	24375	26047
Śląskie	18902	21145	21239	41280	53489
Świętokrzyskie	6474	7541	8361	20969	25237
Warmińsko-Mazurskie	6759	7491	7153	15786	20667
Wielkopolskie	24748	27462	28140	41543	49614
Zachodniopomorskie	11875	12693	12746	19188	25066

Źródło: GUS.

Z punktu widzenia autora istotną kwestię stanowi nie ogólna liczba wszystkich stypendiów przekazanych, ale ilość przekazywanych stypendiów odpowiedniego typu (naukowe, artystyczne i sportowe), która jest wskaźnikiem rozwoju osobowego młodzieży. Wydaje się, że jest to często pomijane w ogólnych statystykach dotyczących liczebności stypendiów w Polsce; dane z większości rejonów potwierdzają dynamikę wzrostu stypendiów naukowych, z wyjątkiem województwa kujawsko-pomorskiego, w którym obserwujemy nieznaczny regres (w porównaniu z 2001 r. liczba ta zmniejszyła się o 205 stypendiów w 2005 r.).

Jeśli zestawić ogólną liczbę stypendiów naukowych młodzieży akademickiej, zauważamy, że przodowały regiony wymienione już wcześniej, m.in. województwa mazowieckie, śląskie, małopolskie czy dolnośląskie. Nie zawsze ogólna liczba stypendiów przekłada się na ilość otrzymanych stypendiów naukowych (tak jest np. w województwie wielkopolskim). Odnotowując relatywnie dużą ilość stypendiów (łącznie 49,6 tys.), trzeba zaznaczyć, że tylko 16,7 tys. stanowiły w 2005 r. stypendia naukowe. Interesujące dane pochodzą z województwa świętokrzyskiego, w którym w latach 2001–2005 prawie czterokrotnie wzrosła liczba stypendystów, i z lubuskiego, gdzie w analogicznym okresie nastąpił trzykrotny przyrost.

Tabela 6. Stypendia naukowe przeznaczone dla studentów szkół wyższych według województw (2001–2005).

Województwo	W latach				
	2001	2002	2003	2004	2005
Dolnośląskie	13019	12831	13830	20088	22118
Kujawsko-Pomorskie	7360	7447	7175	8107	7155
Lubelskie	6940	6708	6944	12492	12937
Lubuskie	1204	1388	1602	3478	3616
Łódzkie	6187	6354	6781	11604	13108
Małopolskie	14948	13951	15485	21155	22640
Mazowieckie	16612	17422	16817	33805	37918
Opolskie	3097	3314	3691	4693	4890
Podkarpackie	4413	4810	5535	6031	7149

Województwo	W latach				
	Podlaskie	4006	4169	3735	7350
Pomorskie	7508	7418	6981	10950	11453
Śląskie	10948	11594	12135	21235	26649
Świętokrzyskie	1607	1624	1587	6044	6114
Warmińsko-Mazurskie	4700	5033	4919	6430	6469
Wielkopolskie	9996	10782	11471	15975	16746
Zachodniopomorskie	5791	5909	5809	7747	9200

Źródło: GUS.

Stypendia dla doktorantów i doktorów

Ukończone studia magisterskie coraz częściej stanowią minimum, którym potencjalny pracownik powinien się legitymować. Wymaga tego złożony rynek pracy. Zdobyte kompetencje stwarzają szersze możliwości, dlatego ważne jest, aby tworzyć stypendia doktoranckie, które pozwalają doktorantowi rozwijać potencjał czy prowadzić kosztowne badania naukowe. Inną kwestię stanowi pomoc instytucji państwowych osobom pracującym naukowo w szkolnictwie wyższym. Środki ze stypendiów mają za zadanie wspomóc rozwój potencjału osobowego jednostki. Jest to forma inwestowania państwa w obszary, które bywają od lat niedoinwestowane, co przekłada się na jakość i efekty polskiej edukacji.

W roku akademickim 2002/2003 było 16,1 tys. stypendiów przeznaczonych dla pracowników naukowych i doktorantów, rok później to jest 2003/2004 – 15,3 tys., w 2004/2005 – 14,3 tys., a w roku 2005/2006 przyznano ich 13,4 tys., z tego 11,5 tys. to stypendia doktoranckie, 1 tys. doktorskie, a 887 to stypendia habilitacyjne (GUS 2003b: 132; GUS 2004b: 83; GUS 2005b: 83; GUS 2006: 242). Były one adresowane w większości do studentów i pracowników placówek publicznych, tylko 226 przekazano dla osób z jednostek niepublicznych. Struktura omawianych stypendiów nie różni się znacząco od tych, które są przeznaczone dla studentów szkół wyższych. Wyjątek stanowią uczelnie ekonomiczne – przeznaczono dla nich mniej niż 5% wszystkich stypendiów (ponad 40% przypadło na uniwersytety, prawie 30% na szkoły techniczne, powyżej 10% na akademie medyczne, zaś poniżej 10% otrzymały odpowiednio uczelnie rolnicze i placówki PAN). W 2006 r. rozdysponowano w sumie 12 973 (w 2005 r. – 13 392) stypendiów doktorskich, doktoranckich i habilitacyjnych, z czego prawie wszystkie przeznaczono dla osób ze szkół publicznych, to jest 12 730 (w 2005 r. – 13 166). Największą ilość stanowiły stypendia doktoranckie – łącznie 11 188 (w 2005 r. – 11 466), a następnie doktorskie – 922 (w 2005 r. – 1 039) i habilitacyjne – 863 (w 2005 r. – 887). Prawie 45% wszystkich stypendystów to osoby z uniwersytetów (5 366), następnie osoby ze szkół wyższych technicznych – 3 013, akademii medycznych – 1 559, placówek PAN – 967, akademii rolniczych – 962 oraz wyższych szkół ekonomicznych – 528 (GUS 2005b: 240; GUS 2006: 242).

Z przedstawionych danych można wywnioskować, że pomimo wsparcia instytucji rządowych obserwuje się systematyczny spadek liczby przyznawanych stypendiów. Wynikać to może z faktu, że zmniejszyła się ilość stypendiów, ale została podniesiona ich kwota. Brak danych w ogólnych zestawieniach dotyczących wysokości wypłacanych świadczeń nie pozwolił zweryfikować tego stanu. W ciągu trzech lat zmniejszyła się liczba stypendiów doktoranckich (z przyznanych 13,4 tys. w 2002/2003 r. do 11,5 tys. w 2005/2006 r.), doktorskich (w

analogicznym okresie z 1,5 tys. do 1 tys.) i habilitacyjnych (z 1,1 tys. do 0,9 tys.), czyli relatywnie najbardziej poszkodowani mogą być młodszy pracownicy naukowcy, którzy dopiero rozpoczynają karierę.

***

Z raportu przeprowadzonego przez „Economic and Social Research Council's Learning Society Programme” wynika, że istnieje ogólna zgoda co do potrzeby edukacji przez całe życie (Schuller, Bamford 2000). Należy stworzyć możliwości, aby każdy miał do takiej edukacji dostęp – wtedy spełnione zostaną warunki „społeczeństwa uczącego się”. W 2007 r. Polacy badani przez CBOS uważali, że warto się uczyć – tak deklaruje 93% badanych, przy czym 70% uważa, że zdecydowanie warto (CBOS 2007: 2). Pomimo deklaracji świadczących o wysokim prestiżu, jakim cieszy się nauka, nie wszyscy mają do niej równy dostęp. Wynika to ze zróżnicowania młodzieży pod względem ekonomicznym, społecznym i kulturowym (Werfhorst, Hofstede 2007: 392). Niewystarczająca ilość środków ekonomicznych pogłębia nierówności, które są odtwarzane w następnych pokoleniach (Bourdieu, Passeron 1990: 129-148; Jenkins 1992: 112-113; Znaniecki 2001: 124n). Problem ten dotyczy dzieci i młodzieży na wszystkich etapach edukacji, począwszy od podstawowej, a skończywszy na akademickiej. Wydaje się, że te różnice jeszcze bardziej uwidaczniają się we współczesnych realiach. Nierówności występują nie tylko pomiędzy wielkimi aglomeracjami a obszarami wiejskimi. Zarówno w jednych, jak i w drugich szanse jednostek w dostępie do edukacji są zróżnicowane. W związku z tym, aby zacząć realnie niwelować różnice, istotne jest włączanie do pomocy innych aktorów społecznych.

Programy stypendialne oferowane przez instytucje państwowe nie stanowią alternatywy w stosunku do innych programów, ale wypełniają luki na rynku stypendiów w Polsce. Włączają się one w ogólną pomoc ubogiej, zdolnej młodzieży; obecnie z powodu braku odpowiednich danych nie jest możliwe pełne oszacowanie skuteczności tych programów. Wynika to przede wszystkim z braku systematycznych badań rezultatów udzielanej pomocy, które zresztą ujawniają się dopiero w dłuższym okresie. Adekwatnym wskaźnikiem może być liczba osób, które dzięki stypendiom ukończyły studia wyższe. Jednak niezależnie od wspomnianych problemów, działania programów stypendialnych należy rozpatrywać w szerszych kategoriach – są one istotne z punktu widzenia społeczności lokalnej i państwa. Społeczeństwu potrzebna jest kategoria społeczna określana jako inteligencja (Chojnowski, Palska 2008: 34; Reklajtis 1996: 5-8).⁶

---

⁶ Pojęcie wieloznaczne i trudne do zoperacjonalizowania, nacechowane wartościująco, co powoduje rozmycie jego znaczenia, choć rozumiane w dyskursie społecznym.

Bibliografia

- BIAŁECKI I. *Szanse kształcenia i polityka edukacyjna – perspektywa równości i sprawiedliwości społecznej*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 7 (2003), s. 10-13.
- BIELECKI P. *Bony edukacyjne. Granice urynkowienia edukacji*, Warszawa 2005.
- BOURDIEU P., PASSERON J.C. *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania*, Warszawa 1990.
- BYSTRON J. *Szkoła jako zjawisko społeczne*, Warszawa 1934.
- CBOS, *Aspiracje Polaków w latach 1998 i 2008*. Komunikat z badań. BS/155/2008, Warszawa 2008.
- CBOS, *Czy warto się uczyć?* Komunikat z badań. BS/72/2007, Warszawa 2007.
- CHOJNOWSKI M., PALSKA H. *O wielopostaciowość pojęcia „inteligencja”*, w: *Inteligencja w Polsce*, red. H. Domański, Warszawa 2008, s. 19-36.
- ĆWIKLIŃSKI A. *Realizacja celów edukacyjnych strategii liżbońskiej w opiniach studentów pedagogiki*, „Studia Edukacyjne” 7 (2008), s. 121-133.
- GUS, *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2001/2002*, Warszawa 2002.
- GUS, *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2002/2003*, Warszawa 2003a.
- GUS, *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2003/2004*, Warszawa 2004a.
- GUS, *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2004/2005*, Warszawa 2005a.
- GUS, *Szkoły wyższe i ich finanse w 2002 r.*, Warszawa 2003b.
- GUS, *Szkoły wyższe i ich finanse w 2003 r.*, Warszawa 2004b.
- GUS, *Szkoły wyższe i ich finanse w 2004 r.*, Warszawa 2005b.
- GUS, *Szkoły wyższe i ich finanse w 2005 r.*, Warszawa 2006.
- GUS, *Szkoły wyższe i ich finanse w 2006 r.*, Warszawa 2007.
- GUS, *Szkoły wyższe i ich finanse w 2007 r.*, Warszawa 2008.
- JANKOWSKI A. *Aspiracje młodzieży szkół średnich*, Warszawa 1997.
- JASKUŁA S. (red.). *Sztuka w służbie edukacji*, Warszawa 2010.
- JENKINS R. *Pierre Bourdieu*, London 1992.
- KOŁACZEK B. *Dostęp młodzieży do edukacji. Zróżnicowania, uwarunkowania, wyrównywanie szans*, Warszawa 2004.
- KOŁACZEK B. *Aspiracje edukacyjne i możliwości ich realizacji*, w: *Pokolenie wygranych? Dzieci i młodzież w procesie transformacji społeczno-gospodarczej i politycznej Polski*, red. J. Sztumski, Katowice 2001, s. 96-109.
- KOMISJA EUROPEJSKA, *Kluczowe problemy edukacji*, tom I. *Pomoc materialna dla studentów w Europie. Stan obecny i kierunki rozwoju*, Warszawa 2002.
- KORPOROWICZ L. *Tworzenie sensu. Język – kultura – komunikacja*, Warszawa 1993.
- KWIECIŃSKI Z. *Wyrównywanie szans edukacyjnych. Główne strategie*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1 (2003), s. 3-7.
- LEŚ E. *Zarys historii dobroczynności i filantropii w Polsce*, Warszawa 2001.
- MCDONALD S., ELDER G. H. *When Does Social Capital Matter? Non-Searching For Jobs Across the Life Course*, „Social Forces” 1 (2006), s. 521-549.
- MCNAMARA HORVAT E., WEININGER E.B., LAREAU A. *From Social Ties to Social Capital: Class Differences in the Relations between Schools and Parent Networks*, „American Educational Research Journal” 2 (2003), s. 319-351.
- NARKIEWICZ-NIEDBALEC E. *Uczestnictwo w kulturze i aspiracje życiowe młodzieży szkolnej*, Zielona Góra 1997.

- PUTKIEWICZ E., ZAHORSKA M. *Spoleczne nierówności edukacyjne – studium sześciu gmin*, Warszawa 2001.
- REKLAJTIS E. *Wstęp*, w: tenże, *Wybory wartości. Inteligencja polska u schyłku XIX i na początku XX wieku*, Lublin 1996, s. 5-10.
- RABCZUK W. *Wyrównywanie szans edukacyjnych we Francji*, „Nowa Szkoła” 9 (2006), s. 49-53.
- Rynek stypendiów w Polsce. Raport stypendiów w Polsce*, Warszawa 2006.
- SCHULLER T., BAMFORD C. *A Social Capital Approach to the Analysis of Continuing Education: evidence from the UK Learning Society research programme*, „Oxford Review of Education” 1 (2000), s. 5-19
- SOBCZAK M. *Reforma pomocy materialnej dla studentów raz jeszcze*, „Polityka Społeczna” 1 (2009), s. 11-14.
- SZAFRANIEC K., *Ludzie – podstawowy kapitał polskiej wsi*, w: *Przyszłość wsi polskiej*, red. L. Kolarska-Bobińska, A. Rosner, J. Wiklin, Warszawa 2001, s. 123-141.
- SZLENDAK T. *Zaniedbana piaskownica. Style wychowania małych dzieci a problem nierówności szans edukacyjnych*, Warszawa 2003.
- TARKOWSKA E. *Czy dziedziczenie biedy? Bariery i szanse edukacyjne młodzieży wiejskiej z gminy Kościelec*, w: *Lata tłuste... Spojrzenia na biedę w społecznościach lokalnych*, red. K. Korzeniewska, E. Tarkowska, Warszawa 2002, s. 161-186.
- THE WORLD BANK, *Szkolnictwo wyższe w Polsce*, Warszawa 2004.
- MINISTERSTWO EDUKACJI NARODOWEJ, *Ustawa o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 r.* Dz. U. z 2004 r. nr 256, poz. 2572.
<http://prawo.vulcan.pl/przegdok.asp?qdatprz=akt&qplikid=1> (data dostępu 02.01.2010 r.).
- MINISTERSTWO NAUKI I SZKOLNICTWA WYŻSZEGO, *Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym*, Dz. U. z 2005 r. Nr 164, poz. 1365, z dnia 27 lipca 2005 r.
<http://isip.sejm.gov.pl/servlet/Search?todo=open&id=WDU20051641365> (data dostępu 02.01.2010 r.).
- VAN DE WERFHORST S., HOFSTEDE H. G. *Cultural capital or relative risk aversion? Two mechanisms for educational inequality compared*, „The British Journal of Sociology”, 3 (2007), s. 391-415.
- Wielka Encyklopedia Powszechna*, t. XI, *Stypendium*, Warszawa 1968.
- WIŚNIEWSKI R. *Rozwój potencjału kulturowo-społecznego młodzieży: programy stypendialne organizacji kościelnych*, w: *Gospodarka społeczna w Europie*, red. E. Pancer-Cybulska, Wrocław 2008, s. 191-197.
- WIŚNIEWSKI R. *Programy stypendialne organizacji pozarządowych i ich koordynatorzy*, w: *Wyrównywanie szans edukacyjnych*, red. J. Dietel, Z. Sapijaszka, Łódź 2010, s. 157-163.
- ZAWISTOWSKA A. *Orientacje empiryczne w badaniach nierówności edukacyjnych*, „Studia Socjologiczne”, 3 (2009), s. 53-82.
- ZAHORSKA M. *Zmiany w polskiej edukacji ich społeczne konsekwencje*, w: *Wymiary życia społecznego*, red. M. Marody, Warszawa 2007, s. 93-115.
- ZNANIECKI F. *Ludzie terazniejsi a cywilizacja przyszłości*, Warszawa 2001.